

Game technologies are one of the unique forms of innovative learning that allow to make the work of the creative-search level more interesting and exciting. The curiosity of the conditional world of the game makes the monotonous activity of memorizing, repeating, consolidating or assimilating the information more positive and emotionally coloured. The emotional character of the game action activates the child's mental processes and functions. The expediency of the implementation of game pedagogical technologies is promoted by the practical need to optimize the development and formation of junior pupil's personality.

It has been found out that the study of the noun in primary school implies: 1) the formation of the grammatical notion of "the noun"; 2) the formation of spelling skills of the case endings of nouns; 3) enriching pupils' vocabulary with new nouns and developing the habits of their use in speech. The system of work on the theme "Noun" in primary school should be a purposeful process involving some sequence of pupils' familiarization with semantic meaning and grammatical features of this part of speech, as well as the gradual complication of the exercises aimed at forming the skills of correct use of the nouns in speech and writing.

The system of game exercises and tasks for the pupils of the 3rd form was modelled to form the general notion about the noun and the grammatical categories of the gender, number and case. The exercises help pupils understand the notion of the "noun"; develop the ability to classify words on a certain semantic basis (names of vegetables, fruits, transport, etc.); form pupils' skills to change the case of nouns and use case forms to express their thoughts.

Key words: game, game technologies, grammatical categories of the noun, 3rd form, system of exercises and tasks, primary school.

УДК 811.161.2'367. 625

Олеся Мартіна
Olesia Martina

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В СИСТЕМІ РОБОТИ НАД СЛОВОМ У МЕТОДИЦІ ПОЧАТКОВОГО КУРСУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

IDIOMS IN THE SYSTEM OF WORK ON THE WORD IN THE INITIAL COURSE OF THE METHODS OF TEACHING UKRAINIAN

У статті описано методичку збагачення мовлення молодших школярів фразеологізмами з метою увиразнення їхнього мовлення і підвищення культури спілкування. Уміння спілкуватися, використовуючи лексичні й фразеологічні багатства, семантичні й етимологічні глибини, граматичну виразність, словотвірні потенції, стилістичну гнучкість рідної мови в усіх функціональних сферах зумовлює комунікативну компетенцію майбутніх педагогів. Оволодіння мовленнєвими вміннями та навичками, а також лінгвістична компетенція, яка полягає в опануванні мовою як системою, є тими визначальними чинниками, які забезпечують професійну підготовку вчителя. Потреба у збагаченні мовлення учнів українською фразеологією визначила необхідність розробки ефективної системи роботи з фразеології на уроках української мови в загальноосвітній середній школі, зокрема в початкових класах.

Ключові слова: фразеологізми, стійкі словосполучення, спілкування, розвиток мовлення, синоніми, активний словник, культура мови, культура мовлення, комунікативно-мовленнєві вміння, літературні норми, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, професійна діяльність, граматична правильність, мовна особистість.

Актуальність дослідження зумовлена потребою в умовах національного відродження українського суспільства підвищити ефективність навчально-виховного процесу на уроках української мови, знайти вагомі засоби педагогічного впливу на особистість учнів з метою збагачення їх мовлення українською фразеологією. “Власне українські лексеми і фразеологізми впродовж багатьох десятиліть витіснялись із сфер суспільного життя, виробництва, побутового мовлення” [3, с. 21]. Це спричинювало нерозуміння учнями самотності української мови, а отже, втрачався вплив на духовну і мовну культуру школярів, формування національно свідомого громадянина.

Державний стандарт початкової загальної освіти орієнтує вчителя на формування в учнів комунікативних умінь у процесі засвоєння мовних знань. Особливість української мови як навчальної дисципліни полягає в тому, що вона є не тільки предметом вивчення, а й найважливішим засобом виховання і розвитку особистості [6, с.31]. У цьому важливого значення набуває вирішення проблеми формування культури спілкування молодших школярів з опорою на фразеологічне багатство української мови – стійкі сполучення слів, що репрезентують вербальне і невербальне спілкування.

Потреби часу вимагають нових технологій викладання української мови і в школах, і у вищих навчальних закладах. Оволодіння мовою на комунікативних засадах сьогодні становить основу лінгвістичних інновацій, першочерговим завданням вищої освіти. Уміння спілкуватися, використовуючи лексичні й фразеологічні багатства, семантичні й етимологічні глибини, граматичну виразність, словотвірні потенції, стилістичну гнучкість української мови в усіх функціональних сферах зумовлює комунікативну компетенцію майбутніх педагогів. Оволодіння мовленнєвими уміньми та навичками, а також лінгвістична компетенція, яка полягає в опануванні мовою як системою, є тими визначальними чинниками, які забезпечують професійну підготовку вчителя.

Знання фразеології, вміння її вживання є невід'ємною складовою частиною високої мовної культури людини. Фразеологія – це окраса мови і, разом з тим, могутній стилістичний засіб влучної і дохідливої передачі думки. Тому-то конче необхідно вивчати фразеологію, виробляти навички вмілого користування нею в повсякденній мовній практиці.

Українська фразеологія як важлива складова української мови і мовлення є водночас складовою культури українського народу, її вивчення нерозривно пов'язане з етнокультурознавчими знаннями, формує сукупність знань про побут, звичаї, традиції українців.

Фразеологічні словосполучення є найважливішим засобом мовної образності та виразності. Розмовна фразеологія української мови різноманітна, яскраво експресивна та емоційно насичена. Доречно вжиті, фразеологізми етнокультурознавчого змісту впливають на слухача або читача, допомагають виразніше передати думку, роблять розповідь яскравішою, надають мові емоційного забарвлення.

Збагачення активного словника учнів, удосконалення граматичної будови мовлення, оволодіння українським мовленнєвим етикетом значною мірою повинно здійснюватися засобами української фразеології. “Уміння правильно і доречно користуватися в усному та писемному мовленні фразеологізмами є ознакою високого рівня оволодіння мовою” [4, с. 11].

Потреба у збагаченні мовлення учнів українською фразеологією визначила необхідність розробки ефективної системи роботи з фразеології на уроках української мови в загально-освітній середній школі, зокрема в початкових класах. Теоретичне осмислення психологічних, лінгводидактичних основ методики роботи над збагаченням мовлення учнів початкових класів українською фразеологією, узагальнення передового досвіду вчителів початкових класів підтвердили актуальність порушеної проблеми.

Окремі аспекти збагачення мовлення учнів українською фразеологією здавна цікавили учених, методистів, передових учителів. Так, ефективні шляхи збагачення мовлення учнів пропонували учені-психологи І.О. Синиця, Г.С. Костюк, Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, Д.Б. Ельконін, Л.І. Айдарова та ін.

Сучасна методика збагачення мовлення учнів українською фразеологією будується на основі здобутків українського теоретичного мовознавства (праці О.О. Потебні, Ф.І. Буслаєва, І.І. Срезневського, К.Д. Ушинського, В.О. Богородицького, О.О. Шахматова, П.Ф. Фортунатова, С.І. Абакумова, С.Х. Чавдарова, В.І. Масальського, С.М. Дмитровського, І.С. Олійника, О.М. Біляєва, В.Д. Ужченка, Л.І. Скрипника, Г.М. Удовиченка, О.О. Бистрової, М.Т. Баранова, М.І. Пентилюк, В.Я. Мельничайка, М.Г. Стельмаховича та ін.) і передового педагогічного досвіду школи.

Попри значні досягнення в останні десятиріччя в методиці початкового навчання, “теорія і практика роботи над збагаченням мовлення та розвитком фразеологічного запасу учнів потребує глибшого аналізу” [7, с. 55], оскільки “в дослідженнях не наводиться оптимальна кількість фразеологічних одиниць у мовленні молодших школярів, не аналізується роль фразеологічної синонімії, антонімії, багатозначності, не акцентується увага на актуальних для розвитку усного та писемного мовлення учнів питаннях стилістичного співвіднесення фразеологічних одиниць, походження фразеологізмів української мови” [8, с.19].

Спостереження над особливостями усного і писемного мовлення молодших школярів, бесіди, результати проведеного зрізу знань учнів з фразеології свідчать про обмежене вживання фразеологізмів. Причиною цього є несистематичність фразеологічної роботи на уроках рідної мови в початкових класах, відсутність науково обґрунтованої системи організації занять.

Мета дослідження полягає у визначенні орієнтовного мінімуму фразеологічних одиниць для засвоєння учнями 1-4 класів і в розробці ефективної системи роботи з фразеології на уроках української мови.

Фразеологізми характеризуються низкою диференційних ознак, що дозволяють вважати їх самостійними одиницями мови, відмінними від інших лінгвістичних одиниць – слова, вільного словосполучення, речення.

Питання про особливості фразеологізму як лінгвістичної одиниці, про її характерні ознаки в науковій літературі розглядається по-різному. Зусилля багатьох сучасних фразеологів скеровані на те, щоб виробити чіткі критерії відмежування фразеологічних явищ від нефразеологічних, щоб серед багатьох типів стійких словесних компонентів визначити об'єкт саме фразеології [1, с. 9].

Специфіка фразеологічної роботи з молодшими школярами полягає в дотеоретичному засвоєнні значення фразеологізму, і тому головне місце в ній належить мимовільному запам'ятовуванню. Однак, як зазначає О.О. Бистрова, вже на цьому етапі можливе використання настанови на запам'ятовування і відтворення фразеологізму як структурно-семантичного цілого, що сприяє засвоєнню його цілісності, забезпечує певним чином і формування поняття про нього. Ефективними прийомами засвоєння значення фразеологізму дослідниця вважає виконання вправ на диференціацію стійких і вільних сполучень слів, на заміну фразеологізму синонімічним словом, що вимагає від учнів елементарних знань про слово, вільне сполучення слів і фразеологізм [2, с.111].

Шкільна програма передбачає вивчення фразеологічних зворотів для формування в учнів умінь і навичок використовувати їх у зв'язному мовленні. З фразеологізмами вони знайомляться ще з дитинства, коли слухають казки, легенди, оповідання, спілкуються з дорослими. Діти повинні знати, звідки до нас прийшли фразеологізми, як вони виникли, тому бажано їм розповісти про те, що фразеологічні звороти виникали у вузьких фахових сферах – з тих конкретних обставин і фактів, що були звичайні для того чи іншого середовища. Наприклад, з мови кравців маємо такі вирази: сім раз одмір, а раз одріж: (не поспішай з вчинком, а спершу обдумай його); білими нитками шито (щось зроблено так, що видно сліди); однією міркою міряти (мати до різних людей однаковий підхід); тріщати по всіх швах (швидко розпадатися). Представники інших ремесел і занять зробили свій внесок у мову, адже джерел творення прислів'їв та приказок є безліч. Вони – в нашому повсякденному житті, в конкретних обставинах, в які доводиться потрапляти, бо основним творцем їх є народ. Щоб вислів був гостріший,

виразніший, назване у ньому явище часто набуває крайньої міри вияву – аж до неймовірності. Наприклад: *на безриб'я і рак – риба* (тобто за браком кращого доводиться обходитися і тим, що є); *кому ведеться, тому і півень несеться* (про щасливця, якому завжди в усьому таланить); *пройти крізь сито й решето* (зазнати в житті і всіляких випробувань, набути чималого досвіду); *комар носа не підточить* (про дуже якісно виконану роботу; не буде до чого причепитися, прискіпатися) і т.д.

Образне переосмислення часто полягає в зіставленні якогось поняття з явищами чи образами, що найяскравіше виражені в певній своїй особливості. Наприклад: *у свинячий голос* (дуже пізно, несвоечасно); *зуб на зуб не попадає* (дуже тремтіти від великого холоду або з переляку); *крутиться, як муха в окопі* (бути постійно зайнятим, заклопотаним); *шовком слатися* (виявляти крайню міру улесливості).

Багато давньоукраїнських зворотів оновлюється разом з розвитком мови. В них окремі слова змінилися на нові, життєздатніші, або повністю перекладені відповідно до народної мови. Так, замість *держати мир* – бути в мирі, *допекти до живого* – допекти.

Це оновлення зумовлене в основному розвитком і поширенням на всі сфери життя живої народної мови з її образністю, гнучкістю, багатством виражальних засобів. Нові часи відкрили й нове джерело творення як слів, так і фразеології. Тепер фразеологічні словосполучення переходять у мову переважно з книжок, преси, радіо, телебачення. Особливо часто вживаються такі вирази: білі плями історії, політична гра, національна ідея, життєвий рівень, проімперські структури, маємо те, що маємо та ін. Це не прислів'я й не приказки, а звичайні стійкі словосполучення. Вони так часто стали вживатися, що потрапили в категорію так званих постійних – мовних штампів. Спосіб усталених стійких словосполучень, що виражають якесь певне поняття, став тепер “битим шляхом” творення фразеології. А фразеологічні звороти зберігають своє значення у мові, становлячи надійний резерв засобів її образності, яскравості, точності, дотепності. Звичайно, не всі наведені фразеологізми можна використати при розмові з учнями початкових класів. Але вони можуть і повинні розуміти такі з них, як *байдики бити, як курка лапою, тримати язик за зубами, вертїтися під ногами, пекти раків, знати на зубок, дивитися крізь пальці, кидати слова на вітер, на сьомому небі, попасти пальцем в небо, впасти в око, каші не зварити, хліб від зайця, хліб та сіль, замилувати очі, накивати п'ятами, пасти задніх, взяти ноги на плечі, звертати з дороги, світитися розумом* та ін. Учитель має сказати учням, що це зворот, який у мові стоїть близько до прислів'їв і приказок. “Фразеологічний словник української мови” так тлумачить значення фразеологізму *як курка лапою*: недбало, неохайно, неакуратно і т. ін. (переважно писати). До цього фразеологізму можна навести ще ряд фразеологізмів-синонімів: *зробив курям (курці, людям) на сміх* (щоб викликати глузування; з відтінком у значенні – дуже погано); *виконав на швидку (скорю) руку* (поспіхом, квапливо). Цей синонімічний ряд можна продовжити прислів'ями, наприклад: *стук, грюк аби з рук*.

Фразеологія, пройшовши довгий шлях, увійшла в шкільний курс мови, збагативши його поняттями, які пов'язані з семантикою мови. Завдання вчителя полягає в тому, щоб, навчаючи учнів, не знизити уваги до багатства мови в гонитві за практичними цілями навчання мови, які розуміють дуже вузько.

Вирішенню цього завдання значною мірою сприяють міжпредметні зв'язки, оскільки не можуть успішно розв'язуватись у вузьких рамках викладання одного предмета. Міжпредметні зв'язки у вивченні мови істотно підвищують рівень викладання, сприяють вихованню всебічно розвиненої особистості, яка зможе здобувати знання і застосовувати їх у практичній діяльності.

Розуміння фразеологізмів під час читання художніх творів і перегляду фільмів, використання їх в усному і писемному мовленні є одним із показників високого рівня володіння рідною мовою. Фразеологізми становлять невід'ємну частину українського фольклору і складають національне багатство мови, точно, влучно, образно характеризують або називають усі прояви навколишнього світу. Допомогти оволодіти цим багатством – важливе завдання початкової школи.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Василенко В. Лінгвістичні казки на уроках української мови / В. Василенко // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 7. – С. 35–39.
3. Ващенко В.С. Фразеологізація компаративних зворотів / В.С. Ващенко // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 14–16.
4. Волох О.Т. Сучасна українська літературна мова : Підручник / О.Т. Волох та ін. – Київ : Вища школа, 1989.
5. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2002. – № 1. – С. 28–54.
6. Методика вивчення української мови в школі: Посібник для вчителів / О.М. Беляєв, В.Я. Мельничайко, М.І. Пентиліук та ін. – Київ : Рад. школа, 1987. – 246 с.
7. Паратка О.Т. Про роботу над фразеологією в 5-7 класах / О.Т. Паратка // Українська мова і література в школі. – 1998. – №1. – С. 23–26.
8. Шкльода В. Вживання фразеологізмів в усному і писемному мовленні школярів / В. Шкльода, Н. Луцько // Початкова школа. – 2006. – №2. – С. 13–14.
9. Фразеологічний словник української мови / Уклад. : В.М. Білоноженко та ін. – Київ : Наукова думка, 1993. – 984 с.

The article describes the methodology of enriching junior pupils' speech with idioms in order to make their speech expressive and enhance their communicative culture. Ukrainian phraseology as an important component of the Ukrainian language and speech is at the same time an integral part of Ukrainian culture and provides the formation of the complex of knowledge about the life and traditions of Ukrainians.

The need to enrich pupils' speech with Ukrainian idioms has determined the need to develop an effective system of work on phraseology at Ukrainian language lessons at secondary schools, particularly, in primary school. Theoretical comprehension of the psychological, linguistic and didactic grounds of the methodology of enriching junior pupils' speech with Ukrainian idioms and the generalization of the primary school teachers' best practice proved the topicality of the problem.

At the present stage mastering the language on the communicative basis forms the ground for linguistic innovations and is the priority task of higher education. The ability to communicate using the variety of lexical and phraseological units, their semantic and etymological variability, grammatical expressiveness, word-formation potency, stylistic flexibility of the native language in all functional spheres determines the future teachers' communicative competence. Mastering the speech skills and linguistic competence, intending the acquirement of the language as a system, are the determinative factors that ensure the teacher's professional training.

Key words: *idioms, set phrases, communication, speech development, synonyms, active vocabulary, language culture, speech culture, communicative-speech skills, literary norms, pedagogical activity, pedagogical mastery, professional activity, grammatical correctness, language personality.*